

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΔΙΚΤΥΑ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ*

Βασίλειος Π. Αράπογλου**

Η συγκεκριμένη διατριβή αμφισβητεί τις επίσημες αντιλήψεις που υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν άστεγοι στην Αθήνα, με τη διερεύνηση των κοινωνικών κατασκευών που υιοθετούν οι κρατικές υπηρεσίες, η τοπική αυτοδιοίκηση, οι εκκλησιαστικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις που διαχειρίζονται τους αστέγους. Ειδικότερα, στη διατριβή διερευνάται αν τα δίκτυα των φορέων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και στέγης διαμορφώνουν πόσοι και ποιοι είναι άστεγοι και πού διαμένουν.

Η διατριβή αποτελείται από οχτώ κεφάλαια που συγκροτούν τρεις μεγάλες ενότητες. Η πρώτη ενότητα έχει έντονο θεωρητικό προσανατολισμό και περιλαμβάνει τρία κεφάλαια: το πρώτο κεφάλαιο, όπου διατυπώνονται οι στόχοι και περιγράφονται οι ερευνητικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν, το δεύτερο κεφάλαιο, όπου προτείνεται το εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας, και το τρίτο κεφάλαιο, όπου περιλαμβάνεται η επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας για την έλλειψη στέ-

γης. Η δεύτερη ενότητα εστιάζεται στην ιστορική περιοδολόγηση και χαρτογράφηση της έλλειψης στέγης στην Αθήνα και περιλαμβάνει δύο κεφάλαια: το τέταρτο κεφάλαιο, όπου παρουσιάζεται η ιστορική διαδρομή των στρατηγικών ευημερίας και διαχείρισης των φτωχών στην πόλη, και το πέμπτο κεφάλαιο, όπου χαρτογραφούνται διάφορα επίπεδα έλλειψης στέγης. Η τρίτη ενότητα επικεντρώνεται στα δίκτυα των φορέων διαχείρισης της φτώχειας και της έλλειψης στέγης και περιλαμβάνει δύο κεφάλαια: το έκτο κεφάλαιο, όπου αναλύονται οι λόγοι και το θεσμικό περιβάλλον των διαφορετικών φορέων, και το έβδομο κεφάλαιο, όπου εξετάζεται η συνέπεια των λόγων και των πρακτικών των φορέων αυτών.

Στο πρώτο κεφάλαιο διατυπώνονται οι δυο βασικοί στόχοι της διατριβής που είναι: α) η εκτίμηση της έκτασης και η μελέτη της κοινωνικής και χωρικής κατανομής διαφόρων επιπέδων έλλειψης στέγης στην Αθήνα, και β) η διερεύνηση του ρόλου των φορέων παροχής κοινωνι-

* Διδακτορική διατριβή, London School of Economics (LSE). Κύρια επιβλέπουσα: Dr. D. Petrons (Τμήμα Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος, LSE). Εποπτεία: Καθηγήτρια S. Chant (Τμήμα Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος, LSE). Εξεταστές: Καθηγήτρια S. Watson (Τμήμα Κοινωνιολογίας, Open University), Καθηγητής M. Keith (Δ/τής Κέντρου Αστικής και Κοινωνικής Έρευνας Κολέγιου Goldsmiths, University of London). Ο τίτλος του διδάκτορα απονεμήθηκε ευθύς μετά την υποστήριξη της διατριβής χωρίς αλλαγές από τους εξεταστές (forthwith) στις 10 Ιουνίου 2002.

** e-mail: v.arapoglou@lse.ac.uk.

κών υπηρεσιών και καταλύματος στη διαμόρφωση των κοινωνικών και χωρικών διαστάσεων του φαινομένου. Για την επίτευξη των ερευνητικών αυτών στόχων χρησιμοποιήθηκαν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν με συνεντεύξεις και παρατηρήσεις πεδίου. Σημαντικό μέρος των δεδομένων προέρχεται από τη διενέργεια αφηγηματικών συνεντεύξεων με 40 φορείς κοινωνικών υπηρεσιών και συμμετοχική παρατήρηση διάρκειας τριών ετών σε δημοτικούς, ιδιωτικούς και μη κερδοσκοπικούς φορείς.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διαμορφώνεται το εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας που θα διευκολύνει την ένταξη των εμπειρικών ευρημάτων στις διεθνείς θεωρητικές διαμάχες. Το προτεινόμενο πλαίσιο αντλεί κυρίως από τις προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στο ρόλο του λόγου για τη δόμηση εξουσιαστικών σχέσεων (π.χ. Hutson & Clapham 1999, Carlen 1996, Watson & Austerberry 1986), αλλά και από τις προσπάθειες ένταξης της αστικής φτώχειας και της έλλειψης στέγης σε ένα ευρύτερο χωροχρονικό ορίζοντα (π.χ. Mingione 1996, Wolch & DeVerteuil 2001).

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας προκειμένου να αναδειχθεί η σημασία του ιστορικού και γεωγραφικού πλαισίου μέσα στο οποίο κάθε φορά αντιπαρατίθενται οι ορισμοί, οι μέθοδοι αποτύπωσης και οι πολιτικές αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης. Επιχειρείται η σύγκριση της αμερικανικής και ευρωπαϊκής βιβλιογραφίας, καθώς η πρώτη διαθέτει ισχυρές θεωρητικές αναφορές (π.χ. Wolch & Dear 1993) και επεξεργασμένα μεθοδολογικά εργαλεία (π.χ. Burt & Aaron 2000) για τη μελέτη των χωρικών διαστάσεων της έλλειψης στέγης, ενώ η

δεύτερη έχει εφαρμοσμένο χαρακτήρα και εστιάζεται στις επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης του κοινωνικού κράτους (βλ. κυρίως Ανταπιν 1999, Neale 1997). Υιοθετώντας τη γεωγραφική και ιστορική προσέγγιση, αναπτύσσω το επιχείρημα ότι η έλλειψη στέγης διαμορφώνεται με μια διπλή διαδικασία: πρώτον, ευρύτερες αλλαγές σε ένα καθεστώς ευημερίας σε εθνικό επίπεδο οδηγούν στη διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων και της φτώχειας. Δεύτερον, η έλλειψη στέγης, με τη στενή έννοια του όρου, αναγνωρίζεται ως αντικείμενο διαχείρισης επιλεκτικών και αποσπασματικών προγραμμάτων υπό την πίεση των φορέων του «σκιάδους

κράτους». Τα προγράμματα αυτά συνήθως ανακυκλώνουν τις πλέον φτωχές και ευπαθείς κοινωνικά ομάδες του πληθυσμού, καθώς αδυνατούν να προσφέρουν συνθήκες στεγαστικής ασφάλειας. Η διαδικασία αυτή εμπλέκει ποικιλία δραστηριοτήτων που καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις στην ιεραρχία του κοινωνικού κράτους και της κοινωνίας των πολιτών και έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για την αντιμετώπιση του ζητήματος. Συνεπώς η αναγνώριση των διαστάσεων της έλλειψης στέγης εξαρτάται από τις διασυνδέσεις των κοινωνικών και πολιτικών φορέων και την ικανότητά τους να «θεσμοποιούν» τις επιμέρους κατασκευές τους.

Μετά το εκκλησιαστικό ουσσίτιο, γερρόντισσα με πλαστική σακούλα στον Άγιο Γεώργιο

Στο τέταρτο κεφάλαιο υποστηρίζω ότι το ελληνικό καθεστώς ευημερίας αποτελεί παραλλαγή των οικογενειοκρατικών καθεστώτων της Νότιας Ευρώπης, τα οποία συγκροτούνται από τυπικές και άτυπες δικτυώσεις διαφορετικών κοινωνικών φορέων που με τη σειρά τους συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων. Ιδιαίτερο τμήμα μέσα στον εθνικό ιστό της κοινωνικής ευημερίας αποτελούν οι φορείς που αναλαμβάνουν την παραδοσιακή, φιλανθρωπική και ιδρυματική διαχείριση των φτωχών στις πόλεις. Ειδικότερα, με την επισκόπηση μέρους της βιβλιογραφίας (βλ. κυρίως Κορασίδου 1995, Leontidou 1990, Μαλούτας

1990, Hadjimichalis 1987) για την ιστορική ανάπτυξη του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας σκιαγραφούνται οι διασυνδέσεις των οικογενειακών στρατηγικών στέγασης με το ελληνικό «σκιώδες κράτος» από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι σήμερα. Έμφαση δίνεται στην αστική εξάπλωση των φιλανθρωπικών κρατικών, εκκλησιαστικών και ιδιωτικών φορέων που αποσκοπούσαν στην κοινωνική ενσωμάτωση των νεοεισερχόμενων αγροτικών και προσφυγικών πληθυσμών και τον κοινωνικό έλεγχο επί των φτωχών. Τέλος, επισημαίνεται η αδυναμία των ευρωπαϊκών κατευθύνσεων της αποκεντρωμένης και τεχνοκρατικής διαχείρισης νέων

φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και η σιωπηρή μετάθεση της δημόσιας ευθύνης για την κοινωνική προστασία των μεταναστών και των ευπαθών κοινωνικών ομάδων σε παραδοσιακούς φορείς χωρίς επαρκή χρηματοδότηση και δημοκρατική λειτουργία.

Στο πέμπτο κεφάλαιο χρησιμοποιούνται πρωτογενή και δευτερογενή στοιχεία και παρουσιάζονται εκτιμήσεις για την έκταση διαφορετικών συνθηκών ορατής και συγκαλυμμένης - τυπικής και άτυπης έλλειψης στέγης. Με την εφαρμογή μεθόδων ανάλυσης κυρίων παραγόντων και στατιστικών χωρικής ανάλυσης χαρτογραφούνται η στεγαστική αποστέρηση και οι ξενώνες για αστέγους στην πόλη. Διαπιστώνεται η κοινωνική διχοτόμηση της πόλης που προσφέρει το υπόβαθρο για τη διασπορά διαφορετικών επιπέδων έλλειψης στέγης. Ο φτωχός πληθυσμός και οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες βρίσκονται στεγασμένοι σε μη κανονικές κατοικίες σε θύλακες στις παρυφές και σε κεντρικές περιοχές της πόλης, τα άσυλα συνιστούν πόλους απόκρισης αστέγων και διάσπαρτοι ξενώνες φιλανθρωπίας φιλοξενούν τους πρόσφυγες και όσους Έλληνες δεν έχουν οικογενειακή στήριξη ή χρειάζονται ειδική κοινωνική φροντίδα.

Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζεται ο επίσημος λόγος των φορέων παροχής καταλύματος αλλά και το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζεται. Με βάση την ανάλυση επίσημων εγγράφων και συνεντεύξεων ισχυρίζομαι ότι οι κοινωνικοί φορείς συγκροτούν διακριτά δίκτυα, των οποίων η συνοχή και τα όρια δράσης (networking boundaries) προσδιορίζονται από τον κυρίαρχο λόγο της φιλανθρωπίας. Χρησιμοποιώντας την έννοια της διακειμενι-

Ξενώνας
προσωρινής
στέγασης
Κούρδων
προσφύγων
στον Κεραμεικό
(η λειτουργία του
διακόπηκε μετά
από παρεμβάσεις
των κατοίκων
της περιοχής)

κότητας αποδίδω τα δίκτυα αυτά με τους όρους: γραφειοκρατικά, πολιτικά, θρησκευτικά και ιδιωτικά δίκτυα φιλανθρωπίας. Η εφαρμογή της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (Chouliaraki & Fairclough 1999) αναδεικνύει ότι κάθε δίκτυο χρησιμοποιεί τη δική του ιδιαίτερη γλώσσα, που προσιδιάζει σε θεσμικά επικυρωμένες θέσεις και πραγματοποιημένες δραστηριότητες διαχείρισης των αστέγων.

Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζεται η διαλεκτική σχέση λόγων και πρακτικών των επαγγελματιών στις κοινωνικές υπηρεσίες και στα ιδρύματα με τη συνδυασμένη ανάλυση συνεντεύξεων και εθνογραφικού υλικού. Συγκρίνονται οι ρητορικές τεχνικές των επαγγελματιών που αναλαμβάνουν τη φροντίδα των αστέγων και αντιπαραβάλλονται με τις πρακτικές επιλογής των «φιλοξενούμενων» στα ιδρύματα και στους ξενώνες. Διαπιστώνεται ότι τα διαθέσιμα ρεπερτόρια της «θεσμικής θέσης» τους χρησιμοποιούνται για την ανάληψη ή αποποίηση της ευθύνης περιθάλψης διαφορετικών ομάδων αστέγων, την προβολή της φιλανθρωπικής τους ταυτότητας και την περιχαράκωση των συνεργασιών. Ο ιδιαίτερος φιλανθρωπικός λόγος κάθε φορέα προσφέρει ad hoc κριτήρια εξυπηρέτησης συγκεκριμένου αριθμού αστέγων με βάση τους περιορισμένους πόρους και την ειδικεισή του, αλλά συγκαλύπτει μια σειρά αποκλεισμών (που κυρίως αφορούν γυναίκες, ανηλίκους, αλλοδαπούς, αναπήρους, ψυχικά ασθενείς, χρήστες ναρκωτικών, αποφυλακισμένους) και διευκολύνει την επιλογή των «αποκαταστάσιμων περιπτώσεων» ανάμεσα στο πλήθος των φτωχών που είναι εκτεθειμένοι στον κίνδυνο έλλειψης στέγης. Οι πρακτικές επιλογής και διαχείρισης αναπαρά-

γουν την αποσπασματικότητα του σχεδιασμού και δεν διευκολύνουν την πρόσβαση των αστέγων σε επαρκή στέγη, εισόδημα, απασχόληση και κοινωνική φροντίδα.

Το τελευταίο κεφάλαιο συνοψίζει τα κύρια ευρήματα της έρευνας και επισημαίνει την αναγκαιότητα της αναγνώρισης του ζητήματος και την εφαρμογή ειδικών μέτρων στεγαστικής πολιτικής και κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα. Επίσης,

εντοπίζεται η εμπειρική και θεωρητική συμβολή της διατριβής στα πλαίσια της διεθνούς βιβλιογραφίας. Ειδικότερα, η κριτική προσέγγιση των κοινωνικών κατασκευών των φορέων παροχής καταλύματος συμβάλλει στην απεμπλοκή από το φαύλο κύκλο: έλλειψη στοιχείων - ρητορική συγκάλυψη των αποκλεισμών - εμπειρική υποεκτίμηση της έκτασης του ζητήματος - αποχή από τις θεωρητικές διαμάχες.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Avramov, D. (1999), *Coping with Homelessness: Issues to Be Tackled and Best Practices in Europe*, Aldershot: Ashgate Publishing.
- Burt, M., Aron, L. (2000), *America's Homeless II: Populations and Services*, Washington D.C.: The Urban Institute Press.
- Carlen, P. (1996), *Jigsaw: A Political Criminology of Youth Homelessness*, Buckingham: Open University Press.
- Chouliaraki, L., Fairclough, N. (1999), *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hadjimichalis, C. (1987), *Uneven Development and Regionalism: State, Territory and Class in Southern Europe*, Bechenham: Groom Helm.
- Hutson, S., Clapham, D. (επιμ.) (1999), *Homelessness: Public Policies and Private Troubles*, London: Continuum.
- Κορασίδου, Μ. (1995), *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ.
- Leontidou, L. (1990), *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Μαλούτας, Θ. (1990), *Αθήνα, κατοικία, οικογένεια*, Αθήνα: Εξάντας-ΕΚΚΕ.
- Mingione, E. (επιμ.) (1996), *Urban Poverty and the Underclass*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Neale, J. (1997), «Homelessness and Theory Reconsidered», *Housing Studies*, 12 (1): 47-60.
- Watson, S., Austerberry, H. (1986), *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Wolch, J., De Verteuil (2001), «New Landscapes of Urban Poverty Management», στο May, J., Thrift, N. (επιμ.), *TimeSpace: Geographies of Temporality*, London: Routledge.
- Wolch, J. R., Dear, M. (1993), *Malign Neglect: Homelessness in an American City*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.